

Lukasz Guldon (Archiwum Państwowe w Kielcach)

ORCID: 0000-0002-5354-5528

Opis miasta gubernialnego Kielc w 1867 roku zamieszczony w „Kieleckich Wiadomościach Gubernialnych”

Streszczenie: W drugiej połowie XIX w., po zmianach administracyjnych wprowadzonych ukazem z 1866 r., na terenie Królestwa Polskiego powstała gubernia kielecka, a Kielce zostały jej stolicą. W związku z tym w 1867 r. miasto, będące centrum wojewódzkim, nabierało coraz większego znaczenia w regionie, odnotowując okres pewnego rozwoju. W tym roku w „Kieleckich Wiadomościach Gubernialnych” ukazała się informacja o Kielcach, prezentująca opis stolicy gubernialnej. Zawiera ona wartości edycji interesujące dane, dotyczące np. rozmieszczenia sieci ulicznej miasta, zestawienia liczby i stanu zabudowań, w tym zabytków sakralnych.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, gubernia kielecka, Kielce, „Kieleckie Wiadomości Gubernialne”

Ukazem z 19/31 grudnia 1866 r. przeprowadzono w Królestwie Polskim ważną reformę administracyjną. W jej rezultacie powstało dziesięć nowych guberni, a wśród nich gubernia kielecka¹ ze stolicą w Kielcach², które po ponad dwudziestu latach ponownie stały się centrum wojewódzkim regionu. Gubernia kielecka funkcjonowała bez większych zmian do I wojny światowej, by ostatecznie po klęsce Rosjan zniknąć z map terenów podległych Rosji i zaistnieć na nowo w 1918 r. jako województwo kieleckie w odzyskanej, niepodległej państwowości.

Po utworzeniu guberni kieleckiej należało przeprowadzić niezbędne prace w celu aktualnego opomiarowania miasta. W 1867 r. takie działania podjął magistrat kielecki z udziałem pomocnika architekta Rządu Gubernialnego Kieleckiego (dalej: RGK), wtedy też rozpoczęto przygotowania do sporządzenia nowych planów miejskich. Jak stwierdzono w protokole z narady z 12/24 lipca 1867 r. załączonym do raportu wspomnianego pomocnika, mało aktualne materiały kartograficzne nie nadawały się już do dalszego ich wykorzystywania w pracy urzędów. Plany wykonane w 1824 r.³ miały dla władz miejskich jedynie wartość historyczną,

1 O obszarze 170 mil kwadratowych, obejmująca zasięgiem 41 miast i 140 gmin wiejskich. T. Koba-Ryszewska, *Przeszłość administracyjna ziem województwa kieleckiego* [w:] *Z dziejów ziemi kieleckiej (1918–1944)*, Warszawa 1970, s. 19.

2 *Dziennik Praw Królestwa Polskiego*, t. 66, Warszawa 1866, s. 119–225.

3 Zgodnie z obowiązującymi przepisami inwentaryzacji i regulacji zabudowy czy własności gruntów w mieście, w 1824 r. dla Kielc sporządzono plan rozbudowy, którego autorem był geometra Marian Potocki. A. Adamecyk, *Powstanie i zabudowa „Nowego Miasta”, dzielnicy gubernialnych*

na podstawie ich zawartości trudno było ustalić właścicieli nieruchomości czy granice posiadłości, ponieważ nie nanoszono w nich zmian powstających przez ponad czterdzieści lat⁴. Procedury i ustalenia projektowe przedłużały się i nowy plan Kielc powstał dopiero w 1872 r.⁵

Niniejszą edycję źródłową stanowi artykuł prasowy dotyczący Kielc opublikowany pięć lat wcześniej, bo w 1867 r., i zawarty w zasobie archiwalnym Archiwum Państwowego w Kielcach (dalej: APK). Jego autorem jest Mikołaj Baljasnyj⁶, który swoje spostrzeżenia i uwagi na temat miasta opublikował na łamach wydawanych w guberni „Kieleckich Wiadomości Gubernialnych”⁷ (dalej: „KWG”). Była to oficjalna gazeta Cesarstwa Rosyjskiego, drukowana od 1867 r. Ten tygodnik rządowy, ukazujący się w soboty, zawierał najistotniejsze informacje z regionu. Na treść „KWG” składały się głównie przepisy natury prawnej i administracyjnej zaborcy. W pierwszej połowie 1867 r. druk odbywał się jeszcze w dwóch językach, tj. rosyjskim i polskim⁸, by w 1868 r. ostatecznie pozostać przy obowiązkowym języku urzędowym zaborcy⁹, który był stosowany do końca druku gazety w 1915 r.

Pierwszym redaktorem „KWG”¹⁰ został Mikołaj Baljasnyj, który w nr. 20 z 20 maja/1 czerwca 1867 r. zamieścił w dziale nieoficjalnym tygodnika „Opis miasta Kielc” (dalej: Opis Kielc). Egzemplarz gazety odnaleziono w pozostałej szczątkowo

Kielc, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, t. 2, s. 28; zob. także: B. Paprocki, *Zagadnienia urbanistyki Kielc w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1965, t. 3, s. 329–339.

- 4 Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Rząd Gubernialny Kielecki (dalej: RGK), sygn. 5020, О составлении планов на городские регулирование, k. nlb.
- 5 A. Adamczyk, *Powstanie i zabudowa...*, s. 25. APK, RGK, sygn. 17384, План существующаго расположения губернскаго города Кельцы в 1872 году, k. 1.
- 6 Mikołaj Baljasnyj – pochodzenia szlacheckiego, wyznania prawosławnego, absolwent Imperatorskiego Uniwersytetu Charkowskiego. Od 1858 r. zatrudniony w bibliotece wspomnianego uniwersytetu, w 1859 r. korektor wydawnictwa teje biblioteki i pracownik muzeum rękodzieł. Od 1862 r. urzędnik w Rządzie Gubernialnym Kieleckim, w latach 1867–1868 redaktor „KWG”. Od 1868 r. służył w Rządzie Gubernialnym Warszawskim. W latach siedemdziesiątych XIX stulecia był nauczycielem w Progimnazjum Żeńskim w Sandomierzu i współtwórcą biblioteki przy tej szkole. Zob. APK, RGK, sygn. 1021, О службе Редактора Келецких Губернских Ведомостей Николая Баляснаго, k. 1–11; P. Sławiński, *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu z lat 1815–1914*, Kraków 2013, s. 155.
- 7 J. Pazdur, *Dzieje Kielc 1864–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1971, s. 10; M. Adamczyk, *Prasa Kielecczyny - Tradycje i Współczesność*, Warszawa 1987, s. 34.
- 8 Opis Kielc nie miał wersji w języku polskim.
- 9 W tym roku intensywna rusyfikacja dotknęła także szkolnictwa, kiedy j. rosyjski otrzymał status wykładowego na zajęciach matematyczno-fizycznych, by w roku szkolnym 1869/1870 stać się obowiązującym w gimnazjach z wyłączeniem zajęć z religii. Zob. szerzej: E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim od powstania styczniowego do I wojny światowej*, Warszawa 1968, s. 16–22.
- 10 Wiadomości i informacje w „KWG” zamieszczano w dziale oficjalnym dot. ogłoszeń praw, przepisów i wiadomości rządowych ważnych dla guberni i Królestwa Polskiego. Część drugą tworzył dział nieoficjalny i ten zawierał reklamy zarówno pism z regionu, jak i z Cesarstwa Rosyjskiego, oferty przedsiębiorców państwowych i prywatnych, ogłoszenia licytacji majątków wraz z podejmowanymi czynnościami notarialnymi, czy informacje o bieżących wydarzeniach w guberni:

w zasobie APK dokumentacji po działalności Kieleckiej Drukarni Gubernialnej (dalej: KDG)¹¹, prowadzącej m.in. druk tej kieleckiej gazety rządowej. Opis Kielc opatrzony jest informacją, iż jest on kontynuacją tematu podjętego w nr. 19, a końcowa uwaga przy publikacji wskazuje na to, że nastąpi jeszcze ciąg dalszy w kolejnym numerze wydania „KWG”. Niestety, za rok 1867 zachował się w KDG tylko egzemplarz nr 20, zresztą i za 1868 r. pozostały w zasobie APK tylko trzy egzemplarze.

Pomimo poszukiwań przeprowadzonych przez autora niniejszej edycji, zarówno w APK, jak również w dostępnych zbiorach prasy z XIX w. zgromadzonych w regionalnych bibliotekach, nie odnaleziono brakujących numerów. Najbardziej prawdopodobnym powodem braku tych materiałów jest ewakuacja Rządu Gubernialnego Kieleckiego przeprowadzona w latach 1914–1915¹². Poza wyjazdem osób powiązanych z aparatem władzy rosyjskiej, do Rosji wywieziono wtedy również nieznaną ilość archiwaliów ważnych dla historii regionu kieleckiego. Powstałe braki dokumentów z działalności urzędów w postaci akt spraw, a także dotkliwie zubożałe zasoby kartograficzne, to niepowetowane straty materiałów źródłowych. Te ocalałe przechowywane są obecnie przez archiwa regionalne Kielecczyny. Część z utraczonych archiwaliów Polska odzyskała po 1945 r. w wyniku przeprowadzonych postępowań rewindykacyjnych¹³, lecz duża ilość dokumentów wywiezionych z guberni kieleckiej nadal znajduje się w archiwach i bibliotekach rosyjskich¹⁴. Również część akt KDG wraz z zawartością kilku innych ważnych dla dziejów guberni kieleckiej

klęskach żywiołowych, kradzieżach, zabójstwach, poszukiwaniach osób, epidemiach wśród ludzi i zwierząt gospodarskich i in.

- 11 Kielecka Drukarnia Gubernialna 1867–1915 (sygn. 54) podlegała wicegubernatorowi kieleckiemu, do którego należała ocena przedkładanych do druku publikacji urzędowych i nieurzędowych, ogłoszeń, reklam, informacji oraz wydawanie pozwoleń na druk. Zespół archiwalny liczy 170 j.a.
- 12 Zob. na przykładzie ewakuacji Rządu Gubernialnego Lubelskiego z pobliskiej guberni lubelskiej. K. Latawiec, *Ewakuacja organów administracji ogólnej wyższego i niższego szczebla guberni lubelskiej w sierpniu 1914 r.*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2002, t. 2, s. 43–55; K. Latawiec, *Ewakuacja cywilnej administracji ogólnej szczebla powiatowego w guberni lubelskiej latem 1915 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1, s. 101–112.
- 13 A. Krochmal, *Rozproszone dziedzictwo. Kwestia rewindykacji polskich zasobów archiwalnych*, „Teki Komisji Historycznej TN KUL” 2021, nr 3 (18), s. 113–158.
- 14 Wiadomo także, iż poza działalnością urzędów administracji na okupowanym terenie Królestwa Polskiego interesowano się również polskimi dziełami sztuki, w tym zabytkami piśmiennictwa i cennymi archiwaliami. Czy mogło to też dotyczyć Kielc? Z pewnością tak. Niektóre z wartościowych materiałów piśmiennych przejmował aparat władzy carskiej podczas stale prowadzonych kontroli zasobów polskich archiwów, stąd po części biorą się braki źródłowe w ocalałych zasobach z okresu Królestwa Polskiego. Takim kontrolom poza archiwami urzędów poddawano też zbiory różnych instytucji i ośrodków polskiej kultury przez cały okres zaborów, również i te przechowywane w klasztorach, gromadzących przez wieki wiele dóbr w księgozbiorach czy zbiorach archiwów własnych. W rezultacie tych działań cenne zabytki piśmiennicze trafiały do archiwów i bibliotek Cesarstwa Rosyjskiego. Zob. na przykładzie dziejów biblioteki dominikańskiego konwentu w Klimontowie. E. Niebelski, „Przesyłka” z Klimontowa do Rosji w 1904 r. *Z dziejów biblioteki klimontowskiego konwentu Ojców Dominikanów, Teki Komisji...*, s. 101–113.

zespołów archiwalnych wywieziono do Rosji podczas ewakuacji władz rosyjskich z terenów Królestwa. W 1962 r. pewna ilość powróciła do kraju w wyniku działań podjętych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych w Warszawie.

Opis Kielc można podzielić na dwie części. Pierwsza z nich dotyczy struktury architektonicznej miasta, istniejącej wówczas sieci ulicznej, liczby i stanu zabudowań oraz ich wyglądu. Autor przedstawił Kielce, co zresztą zaznaczył w publikacji, jako jedno z wielu miast Królestwa Polskiego podobnych w zabudowie, zbliżonych wyglądem wobec powszechnie stosowanych rozwiązań architektonicznych. Infrastruktura miejska specyficzna dla tego okresu historycznego funkcjonowała w wielu świętokrzyskich miastach i miasteczkach.

Część drugą Opisu Kielc autor poświęcił przybliżeniu czytelnikowi najciekawszych budowli sakralnych i ich zabytkowego wyposażenia wraz z usytuowaniem tychże w realiach przeszłości historycznej¹⁵, powołując się przy tym na ustalenia polskich badaczy¹⁶. Wymienił funkcjonujące w Kielcach pięć świątyń obrządku chrześcijańskiego: cerkiew prawosławną, trzy kościoły rzymskokatolickie oraz jeden ewangelicki.

Przedstawiony tekst, szczególnie w części dotyczącej ulic miasta, zachęca do rozważań, na jakiej podstawie autor publikację przygotował. Prezentując w artykule sieć uliczną, powinien przypuszczalnie widzieć ją w całości, by zobrazować czytelnikowi jej stan. Zatem, czy posłużył się planem lub szkicem centrum miasta? Czy obserwował Kielce z wyżej położonego punktu? Na te pytania trudno znaleźć dziś odpowiedzi. Można jednak przypuszczać, że częściowo wykorzystał istniejące wtedy pomoce kartograficzne i poczynione przez siebie obserwacje własne, tym bardziej że Baljasnyj publikację wyposażył nie tylko w osobiste odczucia wynikłe z oglądu miasta, ale wymienił także oryginalne nazwy własne w języku polskim, przede wszystkim przy prezentacji kościołów miejskich.

Zapoznając się z treścią Opisu Kielc, można odnieść wrażenie, że jest to oddzielna, jednostkowa publikacja. Świadczyć o tym może np. opis lokalizacji geograficznej miasta we wstępnej części publikacji (podanie orientacji geograficznej czy średniej temperatury rocznej). Były to dane, jeśli już wykorzystywane, to zwykle przy informacjach na temat omawianych miejsc, które przywoływano w trakcie pierwszej prezentacji zagadnienia; podobnie zresztą rozpoczyna się opis Kielc w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Jednak skoro autor zaznaczył, że kontynuuje myśl z numeru 19, to powstaje pytanie, jakie informacje zawarł w poprzedzającej części, a jakie w kolejnej, jeśli rzeczywiście pracował dalej nad zagadnieniem? W edytowanym materiale nie wspomniał on

15 Informacje wykorzystane przy opisie zabytków sakralnych miasta zawierają się także w później powstałym *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, F. Sulimierski, red. B. Chlebowski, W. Walewski, [przedruk] (dalej: *Słownik geograficzny KP*), t. 4, Warszawa 1883, s. 21–34. Zestawiono je również w Памятных книжках келецкой губернии, w różnych rocznikach ich wydań.

16 Wspomina m.in. Jana Długosza, Stefana Damalewicza, Marcina Kromera, powołuje się też na „Pamiętnik Sandomierski”.

o tak ważnym zabytku, jak chociażby pałac pobiskupi. Nie omówił również innych cennych dla miasta miejsc, w tym np. istotnych dla miejskiego przemysłu i drobnej wytwórczości, oświaty, kultury, a ponadto czemu brak zestawienia ludności, skoro wykazał liczbę budynków. Może właśnie te wiadomości znalazły się w poprzedniej lub następnej części. Odnalezienie i przedstawienie treści ze wspomnianych egzemplarzy „KWG” wniesie kolejną garść informacji na temat znanych już faktów, być może potwierdzi przypuszczenia bądź dostarczy całkiem nowych danych.

Tak wyglądało miasto opisane przez Rosjanina, który początki swojej kariery zawodowej w Królestwie Polskim związał z Kielcami. Z obserwacji przeprowadzonych i zapisanych przez Bałjasnego w publikacji wynika, że czas, jaki był potrzebny do zwiedzenia całego miasta, zawierał się w trzech kwadransach. To potwierdza, że był osobiście zaangażowany w zbieranie prezentowanych danych. Jest to również wymiar czasu, jaki każdy z nas współczesnych musi przeznaczyć, aby przemierzyć dzisiejsze centrum Kielc, co z kolei pozwala na bliższe uświadomienie sobie wielkości miasta w 1867 r.

Opis Kielc jest godny publikacji nie tylko ze względu na zawartość, ale też i w dużej mierze z uwagi na fakt, iż przedstawił go Rosjanin, który od niedawna przebywał w mieście. W 1867 r. rozpoczął on tutaj swoją karierę urzędniczą. Sporządził więc „obraz” miasta na podstawie własnych wrażeń z nowego miejsca pobytu i służby. Tak więc można przypuszczać, że zaprezentowane dane, spisane w czasie terażniejszym, odpowiadają faktycznemu wyglądowi Kielc. Ówczesny gubernator Konstanty Chlebnikow w swoich zapiskach za lata 1867–1869 nie przedstawił stolicy guberni tak szeroko, jak Mikołaj Bałjasnyj. Na podstawie jego wspomnień można jedynie potwierdzić zbieżny z edytowanym źródłem pogląd na powszechność i podobieństwo Kielc do innych miast Królestwa Polskiego, specjalnie niczym nie wyróżniających się¹⁷.

Tekst Opisu Kielc przytoczono w oryginale i zaprezentowano jego tłumaczenie z dodatkowymi informacjami w przypisach. Uwagi i uzupełnienia w nawiasach kwadratowych pochodzą od autora edycji źródłowej.

17 L. Dziedzic, *Gubernator kielecki Konstanty Chlebnikow i jego wspomnienia Kielc*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2011, t. 3, s. 183–204.

Archiwum Państwowe w Kielcach, Kielecka Drukarnia Gubernialna, sygn. 113, Kieleckie Wiadomości Gubernialne, nr 20 z 20 maja/1 czerwca 1867 r., k. 136–137.

Описание г. Келец

(Начало в № 19-м).

Г. Кельцы лежит под 50° 52' сев. ш. и 36°16' зап. д. Средняя температура года 6° Р.

Чтоб нагляднее ознакомиться с г. Кельцами, мы примем за конечный пункт его, так называемый д. Леонарда (в котором помещается военный госпиталь). От него улицы расходятся лучеобразно; главная из них Константиновская (или Константина), прямая и самая длинная, проходит чрез город с востока на северо-запад; простираясь на 565 саж. (350 прентов), она и будет мерилom города в ширину его. Вторая Леонардовская (или Леонарда) улица, в половину короче первой, выходит на торговую площадь; продолжение ея, насколько уклоняющееся от прямой линии, носит название улицы Лесной (Лесня). С юга на север прямой линией тянется Краковская улица (или Большая), входя на замковую площадь, от которой в виде луги она выходит на торговую площадь; продолжение ея называется Ново-Варшавской ул. (проектированной позже), которая шире прочих. Эти две улицы вместе взятыя, простираясь на 587 саж. (290 прентов), будут мерилom города в длину его с юга на север.

Параллельно изгибу Краковской улицы, с запада идет улица Замковая (или Малая), ведущая из замковой площади в торговую. С юго-востока параллельно длине Краковской, идет улица Веселая, сперва прямо, а перерезав Константиновскую, она дугообразно выходит на Бодзентинскую ул. Старо-Варшавская ул. начинаясь у угла торговой площади, неправильной лугой ведет в конец города на северо-запад. Из угла противоположнаго Старо-Варшавской выходит ул. Бодзентинская, дугообразно идущая в конец города на восток.

Ознакомившись с этими 9-ю главными улицами, легко знать город; три четверти часа достаточно будет на осмотр его. Площадей в городе две: замковая и торговая.

Келецкия улицы узки, за исключением Ново-Варшавской (проектированной позже), которая шире прочих. Весь город вымощен камнем. Тротуары узки; на главнейших улицах они выложены плитой, а в остальных камнем.

Кварталы города неправильны; дворы узки и длинны, очень часто с двойными воротами выходящими на две параллельныя улицы; последнее обстоятельство привычному дает возможность сокращать путь, переходя по чужим дворам; особенность свойственная городам Царства.

Дома построены из самородного камня, с небольшой примесью кирпича. Постройки очень стеснены. Комнаты чаще расположены в длину здания. Существенный недостаток здешних домов, дурное устройство печей.

В Кельцах считается 476 домов, в этом числе каменных 2-х этажных 64, одноэтажных 259, деревянных 173. Из общего числа каменных: каменных 44, деревянных 12. При домах существует несколько садов.

Крыши покрыты гонтом, но есть и железная кирпичного цвета - и ни одной зеленой. Трубы на домах громадны, нередко две соединены в одну, что придает, постройкам некрасивый вид.

В Кельцах пять христианских храмов: одна православная церковь, три костела и одна евангелическая кирхе.

Местная православная церковь во имя Св. Троицы, помещается в зале частного д. Смолинского; в этом году она расширена присоединением соседней залы. Но в настоящем году приступлено к приготовлениям для постройки нового православного храма, который со временем украсит Кельцы. Место для него предназначено против кафедрального костела, на вновь образуемой площади.

Из костелов лучший кафедральный, во имя Успения Пресвятой Богородицы (Wniebowzięcia Najświętszej Marji Panny) против замка; он построен на высшей точке города, с алтарем обращенным к востоку. Вверху куполообразной пристройкой с востока, он напоминает греческую архитектуру*. Построение этого собора относят к XII в.; и несмотря на переделки, он в главном фронте сохранил первобытный вид. Длугош и другие историки пишут что в Кельцах в конце XII в. существовал костел Najświętszej Marji Panny, который около 1173-го г., основателем его краковским епископом Гедеоном, возведен был на степень коллегиаты. Кромер утверждает, что постройка костела окончена перед смертью Болеслава IV Кудряваго († 1173 г.). В Сandomирском Памятнике (Pamiętnik Sandomierski) говорится что костел построен в 1084-м году. В XVI в. костел был увеличен и переделан епископами Яном Конарским и Петром Мешковским; в XVII в. исправлял его епископ Ян Альберт Ваза; епископ Константин Шанявский в XVIII в. заботился о внутреннем украшении храма. Этими перестройками первобытный вид костела, заменен архитектурным стилем XVII и XVIII в. В 1805 г. во время австрийского владычества, с разрешения папы Пия VII, коллегиата возведена была в епископскую кафедру, что было до 1818-го года, в котором при Александре Благословенном епископская кафедра перенесена была в Сandomирь. Далее при епископе Ворониче в 1827 г. внутренность костела была обновлена а храм оправлен; в 1841-м г. так же приступлено было к обновлению костела. Костел построен великолепно из тесового камня и обширен. Из произведений священной живописи в нем замечателен образ Успения Пресвятой Богородицы (Wniebowzięcia Najświętszej Marji Panny) нарисованный в Риме в 1727-м году,

известным художником Симоном Чеховичем за 100 дукатов. Резная работа в костеле руки Фронцкевича, краковского скульптора, живущаго в начале прошлаго века. Колонны внутри храма мраморныя.

В костеле находится несколько памятников; древнейший из них Анны Зебжидовской 1553-го г. Более прочих обращается внимание на памятники двум краковским епископам: Константину Шанявскому († 1734 года) и Андрею Залусскому († 1758 года), зделанные из темнаго мрамора в стиле XVIII в., вверху с портретами покойников.

В костельной ограде построена часовня, предназначенная для вечерних молитв религиозных жителей. С северной стороны костела возвышается колокольня с часами, построенная краковским епископом Петром Томицким; им же в 1527-м году пожертвован для этой колокольни большой: колокол.

В костельной ограде поставлен небольшой памятник из сераго хенцинскаго мрамора с надписью: „Wdzięczni włościanie Cesarzowi Wszech Rossji, Aleksandrowi II-mu, Królowi Polskiemu, za nadanie im swobód ukazem dnia 19 Lutego (2 Marca) 1864 roku. (Благодарные крестьяне, Царю Всея России Александру II-му, Королю Польскому, за дарованіе им свободы указом 19-го Февраля (2 Марта) 1864-го года)”.

(*) Костелы в Польше построенные до XII в., носят архитектурный стиль церковей греческих, и алтарем обращены к востоку. Для примера укажем несколько: костел Св. Креста в Кракове, на Клепарже, древнейший; построение его было прежде крещения Мечислава (5 Марта 965 г.). Кафедральный костел в Гнезне, о котором польский писатель Дамалевич (Ser. Episc. Gnesn., p. 28) говорит, что в нем (*antiquam picturam ruthenicae et moscoviticae non dissimilem retinet*) древняя живопись, сходная с русскою и московскою. Костел Св. Георгия в Гнезне из древнейших в Польше. Костел Св. Варвары в Ченстохове, обращенный к востоку, с иконами написанными в греческом вкусе; главный костел в Ченстохове же. Люблинскій костел Св. Николая на предместьи Чвартек. Кафедральный кос. Св. Йоанна Крестителя (*Świętojański*) в Варшаве, построенный в 1257 г. на восток. Костел в г. Холме построенный в XI в., прежде бывший кафедрою холмских православных иерархов. Кроме зтих: в Шидловце (в 32 в. от Радома), в Вонхоцке (Радомской губ.). Костел Св. Креста (*Kościół Świętokrzyski*) на Лысой горе построенный в греческом вкусе. Замечательно и то, что в Польше, если есть где костелы в архитектуре отличающиеся от наших православных храмов, то почти все они построены в XVII в., т. е. по принятии Польшею тридентскаго собора.

(Продолжение последует)

Николай Балясный

Opis miasta Kielc

(Początek w Nr. dziewiętnastym)

Miasto Kielce leży pod $50^{\circ}52'$ szerokości północnej i $36^{\circ}16'$ długości zachodniej. Średnia roczna temperatura 6° R[eamura]¹⁸.

Żeby naocznie zapoznać się z miastem, przyjmiemy za końcowy jego punkt tak nazywany d.[om] Leonarda (w którym mieści się szpital wojskowy)¹⁹. Od niego ulice rozchodzą się promieniowo; główną z nich jest Konstantynowska (lub Konstantego²⁰), prosta i najdłuższa, prowadzi przez miasto z zachodu na północny-zachód; rozciągając się na 565 sążni (350 prętów)²¹ i właśnie ona będzie miarą szerokości miasta. Druga ulica Leonardowska (lub Leonarda)²² jest krótsza o połowę od pierwszej, wychodzi na plac targowy; jej przedłużeniem, nieco odchyloną od linii prostej jest ulica Leśna (Leśnia). Od południa na północ w linii prostej rozciąga się ulica Krakowska (lub Duża)²³, wychodząca na plac zamkowy, z którego w formie łuku wychodzi ona na plac targowy; jej przedłużeniem jest ulica Nowo-Warszawska²⁴; te dwie ulice razem wzięwszy rozciągają się na 587 sążni (290 prętów), będąc miarą długości z południa na północ.

-
- 18 Skala termometryczna, której podstawami są: 0° R – punkt odpowiadający temperaturze zamarzania wody oraz 80° R – punkt odpowiadający temperaturze wrzenia wody; skalę wprowadził w 1731 r. francuski fizyk R.A.F. de Réaumur. Skali tej często używano w Europie Środkowej do początków XX w. 1° C odpowiadał $0,8^{\circ}$ Réaumura. M. Szymczak red., *Słownik Języka Polskiego* t. 3, Warszawa 1981, s. 160.
- 19 Dom (zwany Gmachem) Leonarda mieścił się w miejscu obecnego Kieleckiego Centrum Kultury. Był to budynek dawnego klasztoru i szpitala sióstr miłosierdzia, w którym w 1867 r. znajdował się szpital wojskowy. Gmach Leonarda rozebrano w latach siedemdziesiątych XX w. pod budowę teatru. J.L. Adamczyk, *Pomiar Kielc z 1872 roku*, Kielce 1984, s. 7; K. Myśliński, *Gmach Leonarda. Zamierzony klasztor sióstr miłosierdzia*, Kielce 2012, s. 3–4.
- 20 Nazwa ulicy upamiętniała księcia Konstantego Pawłowicza. Warto zauważyć, że u Danuty Kopertowskiej nazwa ulicy Konstantego występuje również w oboczności, tj. Konstantyna. Współcześnie ul. Sienkiewicza. J. Daniel, K. Marchel, *Kielce na dawnej pocztowce*, Kielce 1993, s. 53; D. Kopertowska, *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce 2001, s. 114.
- 21 Sążeń i pręt były stosowanymi wówczas miarami długości. Sążnie dzieliły się na polskie i rosyjskie, różniące się od siebie rozmiarem w odniesieniu do 1 metra: 1 sążeń polski odpowiadał długości 1,72 m, 1 sążeń rosyjski 2,1 m. Natomiast 1 pręt stanowił miarę 4,32 m. *Instrukcja geodezyjna do wykonywania robót mierniczych, związanych z przebudową ustroju rolnego na obszarze województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego, nowogródzkiego, poleskiego, warszawskiego, wołyńskiego oraz na obszarze okręgu administracyjnego wileńskiego*, Warszawa 1926, s. 166, opublikowana 13 II 1925 r., poz. 205. w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.
- 22 Ulica po przygotowaniu planu regulacyjnego Kielc w latach 1921–1923 przybrała nazwę Ku Leonardowi, później zaś Leonarda, dziś pod nazwą św. Leonarda, K. Myśliński, *Gmach Leonarda...*, s. 3.
- 23 Zapisana w nawiasie ul. Duża była fragmentem ul. Krakowskiej między dzisiejszą ul. Sienkiewicza a Rynkiem. J.L. Adamczyk, *Pomiar Kielc z 1872 roku*, Kielce 1984, s. 5.
- 24 Taką nazwą określano wtedy ul. Szydłowską. Tamże.

Równoległe do zgięcia ulicy Krakowskiej od zachodu przebiega ulica Zamkowa²⁵ (lub Mała)²⁶, wiodąca z placu zamkowego na targowisko. Od południowego-wschodu równoległe na długości Krakowskiej biegnie ulica Wesoła, z początku prosta, a po przecięciu Konstancyńskiej łukiem wychodzi na ulicę Bodzentyńską. Ulica Staro-Warszawska²⁷ zaczynająca się od rogu placu targowego, nieregularnym łukiem wiedzie ku końcowi miasta w kierunku północno-zachodnim. Z przeciwległego rogu ulicy Staro-Warszawskiej wychodzi ul. Bodzentyńska, wiodąca łukiem ku końcowi miasta na wschód²⁸.

Zapoznawszy się z tymi dziewięcioma głównymi ulicami, łatwo pozna się miasto; trzy kwadranse wystarczą na zapoznanie się z nim.

Ulice kieleckie są wąskie, za wyłączeniem Nowo-Warszawskiej (projektowanej później), która jest szersza od innych. Całe miasto wyłożone jest kamieniem²⁹. Trotuary wąskie; przy głównych ulicach wyłożone płytami, a przy pozostałych kamieniem.

Kwartale miasta są nieregularne; podwórza wąskie, bardzo często z dwiema bramami wychodzącymi na dwie równoległe ulice³⁰; ta ostatnia okoliczność znana jest w miastach Królestwa.

Domy zbudowane są z rodzimego kamienia z niewielką domieszką cegły. Budowle bardzo ścieśnione. Mieszkania najczęściej położone wzdłuż budynku. Wszechobecny niedostatek miejscowych domów³¹, zły układ pieców³².

W Kielcach znajduje się 476 domów, w tej liczbie murowanych dwukondygnacyjnych 64, jednokondygnacyjnych 259, drewnianych 173. Z łącznej liczby państwowych³³: murowanych 44, drewnianych 12. Przy domach znajduje się kilka ogrodów.

25 Ulica Zamkowa była odcinkiem łączącym plac Najświętszej Panny Marii z ul. Sienkiewicza, obecnie ul. Kilińskiego/ Mała. Tamże, s. 5–6.

26 Kolejny odcinek ul. Zamkowej od Rynku nazywany był ul. Małą. Tamże.

27 To zmieniona nazwa ul. Warszawskiej. Tamże.

28 Poza wymienionymi w artykule jako arterie główne Kielce posiadały większą sieć uliczną. Na przykład w 1855 r. tylko spośród wszystkich ważniejszych w mieście już wybrukowanych wykazano 13 ulic. Lech Stępkowski, *Kielce wojewódzkie. Opis historyczno-statystyczny miasta z 1829 roku*, Kielce 1999, s. 27.

29 Wykładanie brukiem ulic miasta i Rynku przybrało na sile już podczas prac nad planem miasta z 1824 r. Koszt przedsięwzięcia miały pokryć zyski ze sprzedaży resztek ratusza, lecz z powodu pozyskania nikłych funduszy, władze miasta finansowały je z własnych środków. Potrzeba wybrukowania Kielc była pilna ze względu na wapienne podłoże, co deszczową porą stwarzało problemy z dostępem mieszkańców do zabudowań. Z. Guldon, A. Massalski, *Historia Kielc*, Kielce 2000, s. 125–126.

30 Podwórza zamknięte bramami z obu stron, znane i z czasów współczesnych w centrum Kielc.

31 Można przypuścić, że stwierdzenie odnosi się do złego stanu budynków.

32 Przypuszczalnie chodziło autorowi o nieprawidłowe rozmieszczenie pieców grzewczych w pomieszczeniach. W tym określeniu może się zawierać prawdopodobnie i złą jakość ich wykonania.

33 Autor wyróżnił budynki państwowe. Reszta zabudowy znajdowała się na przykład w rękach prywatnych bądź kościelnych.

Dachy kryte są gontem, ale i dachówką blaszaną w kolorze ceglastym – i żadnego w kolorze zielonym. Rynny na domach zbiorcze, nierzadko po dwie łączone w jedną, co nadaje budowlom brzydki wygląd.

W Kielcach znajduje się pięć świątyń chrześcijańskich: jedna cerkiew prawosławna, trzy kościoły i jeden zbor ewangelicki.

Miejscowa cerkiew prawosławna pod wezwaniem Świętej Trójcy mieści się w salonie domu prywatnego Smolińskiego; w tym roku poszerzona o salon sąsiadujący. Ale i w roku bieżącym przystąpiono do przygotowań budowy świątyni prawosławnej, która z czasem upiększy Kielce. Miejsce na nią przeznaczono naprzeciw kościoła katedralnego, na nowo utworzonym placu³⁴.

Pośród kościołów najładniejszym jest katedralny, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marji Panny naprzeciw zamku; wybudowany jest w najwyższym punkcie miasta z ołtarzem zwróconym na wschód. Na górze poprzez przybudówkę w kształcie kopuły od wschodu przypomina on architekturę grecką*. Wybudowanie tego soboru sięga XII w.; i nie bacząc na przeróbki, zachował on w głównym froncie pierwotny wygląd. Długosz i inni historycy piszą, że w Kielcach w końcu XII w. istniał kościół Najświętszej Marji Panny, którego założycielem był biskup Gedeon około 1173 r., wyniesiony do stopnia kolegiaty. Kromer potwierdza, że budowę kościoła zakończono przed śmiercią Bolesława IV Kędzierzawego († 1173 r.). W „Pamiętniku Sandomierskim” mówi się, że kościół wybudowano w 1084 r.³⁵ W XVI w. kościół był powiększony i przebudowany przez biskupa Jana Konarskiego i Piotra Mieszkowskiego; w XVII w. remontował go biskup Jan Albert Waza; biskup Konstanty Szaniawski w XVIII w. zadbał o wewnętrzne upiększenie kościoła. Przez te przebudowy pierwotny wygląd kościoła zamieniono na styl architektoniczny z XVII i XVIII w. W 1805 r. w okresie władzy austriackiej decyzją papieża Piusa VII kolegiatę podniesiono do stopnia katedry biskupiej, co stało się do 1818 r., kiedy przy Aleksandrze Błogosławionym katedrą biskupią przenie-

34 Wraz z ponownym uzyskaniem statusu miasta gubernialnego zwiększył się znacznie napływ Rosjan do Kielc, tworzących dużą kolonię rosyjską aż do 1915 r. Wzrastała więc liczba wyznawców prawosławia i powstała konieczność zaspokojenia ich potrzeb religijnych. Cerkiew miała się stać ozdobą miasta. Na miejsce jej budowy przeznaczono nowy plac umiejscowiony naprzeciw kościoła katedralnego. W archiwaliach w APK, m.in. w aktach RGK, znajdują się informacje o pierwszych poczynionych pracach i przygotowaniach placu pod wzniesienie cerkwi. J.Z. Pająk, J. Szczepański, *Stolica regionu [w:] Kielce przez stulecia*, red. M. Maciągowski, Kielce 2014, s. 150; A. Adamczyk, *Powstanie...*, s. 32. Zob. APK, RGK, sygn. 1228, По предписанию Правительственной комиссии Внутренних Дел с препровождением сметы на сломку каменных стен для открытия площади назначенной для постройки Православной церкви; APK, RGK, sygn. 1104, По отношению Келецкаго Губернатора с препровождением отзыва Русскаго Благотворительнаго Общества за Но. 66 и 150 с.р. отпущенных на внутренния переделки Келецкой Православной Церкви.

35 Początek kolegiaty stanowił wybudowany w stylu romańskim niewielki kamienny dwuwieżowy kościółek, którego ufundowanie przyjmuje się na około 1171 r. Budowę kolegiaty ukończono około 1213 r., <https://zabytek.pl/pl/obiekty/kielce-zespol-katedry-pw-wniebowziecia-najswietszej-maryi-panny> (dostęp: 01 VI 2022 r.).

siono do Sandomierza. Później w 1827 r. za biskupa Woronicza wnętrze kościoła odnowiono, a świątynię opraviono³⁶; w 1841 r. także przystąpiono do odnowienia kościoła. Kościół wybudowano³⁷ z przepychem z kamienia ciosanego i poszerzono go. Z dzieł malarstwa dot. świętych zauważalny w nim jest obraz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, nakreślony za 100 dukatów w Rzymie w 1727 r. przez znanego artystę Szymona Czechowicza³⁸. Rzeźba w kościele jest ręki [Antoniego] Fronckiewicza³⁹, rzeźbiarza krakowskiego, żyjącego w początkach minionego wieku. Kolumny wewnątrz kościoła marmurowe.

W kościele znajduje się kilka pomników⁴⁰; najstarszym z nich jest Anny Zebrzydowskiej z 1553 r. Pośród pozostałych uwagę zwracają dwa pomniki biskupów krakowskich: Konstantego Szaniawskiego († 1734 r.) i Andrzeja Załuskiego († 1758 r.), wykonane z czarnego marmuru w stylu z XVIII w., z portretami zmarłych w górnej części.

Na cmentarzu kościelnym wybudowano kaplicę przeznaczoną do wieczornych modlitw religijnych mieszkańców. Od strony północnej kościoła wywyższa się dzwonnica z zegarem, wzniesiona przez biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego; on też ofiarował duży dzwon na dzwonnice.

Na cmentarzu kościelnym znajduje się też niewielki pomnik z szarego marmuru chęcińskiego z napisem: „Wdzięczni włościanie Cesarzowi Wszech Rosjsji, Aleksandrowi II-mu, Królowi Polskiemu, za nadanie im swobód ukazem dnia 19 Lutego (2 Marca) 1864 roku”⁴¹.

(*) Kościoły w Polsce wybudowane do XII w. noszą styl architektoniczny kościołów greckich z ołtarzem zwróconym ku wschodowi. Dla przykładu przedstawimy trochę [historii]: kościół św. Krzyża, Na Kleparzu, najstarszy; jego wzniesienie miało miejsce przed narodzinami Mieczysława (5 marca 965 r.). Kościół katedralny

36 Dokonano zdobień wykończeniowych obiektu.

37 Tu w znaczeniu dokonania rozbudowy świątyni.

38 Szymon Czechowicz (1689–1775) – artysta malarz, autor wielu dzieł o charakterze religijnym. Malował obrazy w kościołach polskich i włoskich, za co został nagrodzony przez Akademię Świętego Łukasza w Rzymie. W kościele kolegiackim w Kielcach namalował obraz Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny, <https://www.ipspb.nina.gov.pl/a/biografia/szymon-czechowicz-1689-1775-artysta-malarz> (dostęp: 01 VI 2022 r.).

39 W niektórych wyrazach pisownia polska często powodowała problemy w zapisie cyrylicą, w szczególności dotyczyło to nazwisk czy innych nazw własnych. W tym przypadku chodzi o Antoniego Frączkiewicza – krakowskiego rzeźbiarza epoki baroku, związanego z Małopolską. Tworzył w początkach XVII w. Dla kieleckiej kolegiaty zrealizował ołtarz główny. Zmarł w 1741 r. <https://culture.pl/pl/tworca/antoni-fraczkiewicz> (dostęp: 01 VI 2022 r.).

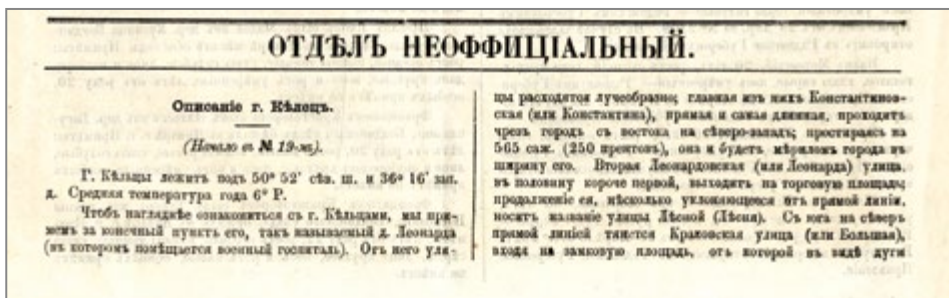
40 Pomników nagrobnych.

41 Pomnik powstał z inicjatywy podjętej w 1865 r. przez kilka gmin z okolic Kielc, a po otrzymaniu zgody władz na realizację budowy został z ich środków wzniesiony. Stał przez katedrą jeszcze przez całą I wojnę światową, ponieważ likwidacji tablicy poświęconej Aleksandrowi II sprzeciwiał się ordynariusz diecezji kieleckiej biskup Augustyn Łosiński. K. Urbański, *Kielce w okresie powstania styczniowego*, Kielce 1984, s. 137–138; J. Pazdur, *Dzieje...*, s. 86.

w Gnieźnie, o którym pisarz polski Damalewicz (Ser. Episc. Gnesn., p. 28) mówi, że w nim (*antiquam picturam ruthenicae et moscoviticae non disiimilem retinet*) rzeźby w drewnie, podobne ruskiej i moskiewskiej. Kościół św. Jerzego w Gnieźnie jest jednym z najstarszych w Polsce. Kościół św. Barbary w Częstochowie, skierowany na wschód z ikonami kreślonymi w stylu greckim; głównym kościołem w Częstochowie jest lubelski kościół św. Mikołaja na przedmieściu Czwartek. Kościół katedralny św. Jana Chrzciciela (Świętojański) w Warszawie wybudowany w 1257 r. na wschód. Kościół w mieście Chełm wzniesiony w XI w., będący wcześniej katedrą prawosławnych chełmskich hierarchów. Poza nimi: w Szydłowcu (32 w.) od Radomia, w Wąchocku (guberni radomskiej). Kościół św. Krzyża (kościół świętokrzyski) na Łysej Górze zbudowany w stylu greckim. Zauważalnym jest również to, że w Polsce, jeśli są kościoły architektury różniacej się od naszych świątyń prawosławnych, to były one wzniesione w XVII w., tj. po przyjęciu przez Polskę soboru trydenckiego [przypis autorstwa Mikołaja Bałjasnego].

(Ciąg dalszy nastąpi)
Mikołaj Bałjasnyj

1. Opis Kielc zamieszczony w „Kieleckich Wiadomościach Gubernialnych”, 1867 r. APK, Kielecka Drukarnia Gubernialna, sygn. 113, k. 136–137.

она выходит на торговую площадь; продолжение ее называется Ново-Варшавской ул.; эти две улицы вместе взяты, простираются на 587 саж. (290 аршин), будут разделять города на длину его с юга на север.

Парадильно здание Краковской улицы, от запада идет улица Закопная (или Малая), ведущая к восточной площади в торговую. С юго-востока параллельно линии Краковской, идет улица Веселая, сперва прямо, а перерывая Константиновскую, она дугобразно выходит на Бодонговскую ул. Старо-Варшавская ул. включилась в угла торговой площади, направляя дугой восток в конец города на Северо-запад. Из угла противоложного Старо-Варшавской выходит ул. Бодонговская, дугобразно идущая в конец города на восток.

Онакоминась с этими 9-ю главными улицами, легко видеть город; три четверти часа достаточно будет на осмотр его. Площадей в городе две: рыночная и торговая.

Классика улицы улиц, за исключением Ново-Варшавской (простирающейся прямо), которая широка, чиста, Вес город вымощен камнем. Трогуары улиц на главнейших улицах она выложена плитой, а в остальных камнем.

Кварталы города неравны; дома улиц и дворов, очень часто с двойными воротами выходящими на две параллельные улицы; последнее обстоятельство придает городу возможность обходить путь, переходы по узким дворам; особенность строения городов Царства.

Дома построены из самородного камня, с небольшой примесью кирпича. Постройки очень стеснены. Комнаты чаще расположены в длину здания. Существенный недостаток зданий домов, дурное устройство неба.

В Клядах считается 476 домов, из этого числа каменных 2-х этажных 64, одноэтажных 259, деревянных 173. Из общего числа каменных: каменных 44, деревянных 12. При домах существует несколько садов.

Крыши покрыты соломой, но есть и железная кровельного железа — в нем одной железной. Трубы на домах громадные, нередко для согрева их в одну, что придает постройкам неказистый вид.

В Клядах пять христианских храмов: один православный церковь, три костела и одна евангельская церковь.

Местная православная церковь по имя Св. Троицы, помещается в зале частного Д. Сидельского; за этот год она расширена приспособлением соседней залы. Но в нынешнем году преступлено к приспособлению для постройки нового православного храма, который со временем украсит Кляды. Место для него предназначено против каменного костела, из вновь образуемой площади.

Из костелов лучший каменный, по имя Успенія Пресвятой Богородицы (Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny) против рынка; она построена на высшей точке города, с алтарем обращенным к востоку. Вверху куполообразной пристройкой к востоку, она напоминает греческую архитектуру (*). Постройки этого собора относятся к XII в.; и несмотря на переделки, она в главном строении сохранила первобытный вид. Дуги и другие детали кажутся что в Клядах из конца XII в. существовал костел Najświętszej Marii Panny, который около 1173-го г. основатель его, краковский епископ Гелгоном, воздвиг

был на стонь колодебны. Кромь утверждать что постройка костела окончена пред смертью Васлава IV Курявого († 1173 г.). В Сандомирском Памятнике (Pamiętnik Sandomierski) говорится что костел построен в 1084-м году. В XVI в. костел был увеличен и перестроен епископом Яном Комеринг в Петром Милковским; в XVII в. исправил его епископ Ян Албрехт Паз; епископ Констанция Шанавский в XVIII в. заботился о внутреннем украшении храма. Этим перестройкам первоначальный вид костела, записан архитектурным стилем XVII и XVIII в. В 1805 г. во время австрийского владычества, с разрешения папы Пия VII, коллегия возведена была в епископскую кафедру, что было до 1818-го года, в котором при Александр Вязословенном епископская кафедра перенесена была в Сандомир. Даже при епископе Боронич в 1827 г. внутренность костела была обновлена а храм исправлен; в 1841-м г. так же исправлено было и оборудование костела. Костел построен выключая из тесного здания и обширней. Из произведений священной живописи из него замечательны образ Успенія Пресвятой Богородицы (Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny) написанный в Риме в 1727-м году, выписанный художником Симеоном Чоховичем за 100 дулатов. Главная работа в костеле руки Фроцишича, краковского скульптора, жившего в начале прошлого века. Колонны внутри храма квадратны.

В костел находится несколько памятников; древнейший из них Анны Зобиджанской 1553-го г. Болье прочих обращает внимание на памятники двух краковских епископов: Константина Шанавского († 1734 года) и Андрия Залуского († 1758 года), сделанные из темного мрамора в стил XVIII в., вверху их портреты покойников.

В костельной ограде построена часовня, предназначенная для исторических памятников религиозных жителей. С северной стороны костела помещаются колодебны с часами, построенная краковским епископом Петром Тощичем; она же в 1527-м году пожертвована для этой колодебны большой колодебны.

В костельной ограде поставлен небольшой памятник из Фраго лепидиского мрамора с надписью: „Wdzięcni włościanie Cesarstwu Wschod Roszji, ALEKSANDROWI II-emu, Królowi Polskiemu, za nadanie im swobodki szlacheckiej dnia 19 Lutego (2 Marca) 1864 roku. (Благодарные крестьяне, Царю Вост. России АЛЕКСАНДРУ II-му, Королю Польскому, за дарование им свободы указом 19-го февраля (2 марта) 1864-го года).

(Продолжение следует).

— Николай Балзней.

Пажокожаданійся снмъ объявляеть, что из сто аптеки на Краковской улице в домъ Малковскаго, получены сѣбѣ естественныя **Минеральныя Воды**, а именно: Шпанскаго, Эмския, Егерския, Карлсбадския, Крыничка, Зольгерския, Мариенбадския, Кассингвадския, Йоничьскія, Вишня, Пельнауская и Цеховичьскія, и во все время лѣтняго сезона извѣрляеть воду, будучь восточно извѣрляеть изъ заграничныхъ водоставцевъ сорта минеральныхъ водъ, по вероку требованью могутъ быть выданы немедленно.

Г. Кавана. — Аптекаръ Стрѣльбицкій.

Wody Mineralne naturalne tegorocznego szereżania, Szczawnickie, Emskie, Egierskie, Karlsbadzkie, Krynicka, Solcerska, Marienbadzka, Kassingen, Iwoniczka, Vichy, Pilnanska, Ług i Szlam Ciesiochowski, do apteki mojej nadeszły i przez czas utywania tydzień wód szlache z zagranicy sprowadzono były; inne gatunki wód na Śląsku w krótkim czasie sprowadzono być mogą.

Kieź. — Strzelbicki, właściciel apteki przy ulicy Dużej.

* Костелъ въ Вавошъ построены до XII в.; костелъ архитектурный стилъ древней пресвятой, а алтарь обращенъ к востоку. Для здания рыночной епископской костела Св. Креста на Краковъ, на Колодебн, древнейшій костелъ его была прежде епископа Васлава (3 Марта 1084 г.). Каменный костелъ въ Галацъ, с восточной стѣной восточной Давидовичъ (1667. Криво, Олени, р. 28) говоритъ, что в немъ (дворы) достигаютъ величине отъ несовершеннаго или дѣлательнаго стѣны) древняя каменная, сложена изъ кирпича и известняка. Костелъ Св. Георгия въ Галацъ, въ древнейшій въ Панажъ. Костелъ Св. Варлаама въ Ужгородѣ, обращенной к востоку, съ куполомъ заключеннымъ въ греческомъ стилѣ; каменный костелъ въ Ченстоховѣ въ восточной стѣнѣ Св. Николая на прибрежьи Петрука. Каменный костелъ Св. Юзана Крестова (Najświętszej Marii Panny) въ Варшавѣ, построенный въ 1537 г. изъ кирпича. Костелъ въ г. Хавжъ построенный въ XI в., прежде бывшій каменнымъ, воздвигнутъ изъ кирпича. Крестъ каменный въ Шклядахъ (въ 18 в. въ Равенъ, въ Вавошѣ (Фавошской губ.), Костелъ Св. Креста (Kościół Święto-Krzysztofa) въ Ланцъ горѣ построенъ въ греческомъ стилѣ. Замечательно то, что въ Панажѣ, одна часть еябъ костела изъ архитектуръ издѣланы, а другая принадлежать древней, то есть еябъ костелъ изъ XVIII в., т. е. по времени Панажъ архитектурно едина.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Kielcach

Rząd Gubernialny Kielecki, sygn. 1021, 5020, 17384

Kielecka Drukarnia Gubernialna, sygn. 113

Źródła drukowane

Dziennik Praw Królestwa Polskiego, t. 66, Sankt Petersburg 1866.

Instrukcja geodezyjna do wykonywania robót mierniczych, związanych z przebudową ustroju rolnego na obszarze województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego, nowogrodzkiego, poleskiego, warszawskiego, wołyńskiego oraz na obszarze okręgu administracyjnego wileńskiego, Ministerstwo Reform Rolnych, Warszawa 1926.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. Filip Sulimierski Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, [przedruk], Warszawa 1880–1914.

Opracowania:

Adamczyk Anna, *Powstanie i zabudowa „Nowego Miasta”, dzielnicy gubernialnych Kielc*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2010, t. 2.

Adamczyk Jan Leszek, *Pomiar Kielc z 1872 roku*, Kielce 1984.

Adamczyk Mieczysław, *Prasa Kielecczyny – Tradycje i Współczesność*, Warszawa 1987.

Daniel Jerzy, Marchel Krzysztof, *Kielce na dawnej poczcie*, Kielce 1993.

Dziedzic Leszek, *Gubernator kielecki Konstanty Chlebownik i jego wspomnienia Kielc*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2011, t. 3.

Guldon Zenon, Massalski Adam, *Historia Kielc*, Kielce 2000.

Koba-Ryszewska Teresa, *Przeszłość administracyjna ziem województwa kieleckiego [w:] Z dziejów ziemi kieleckiej (1918–1944)*, Warszawa 1970.

Kopertowska Danuta, *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce 2001.

Krochmal Anna, *Rozproszone dziedzictwo. Kwestia rewindykacji polskich zasobów archiwalnych*, „Teki Komisji Historycznej TN KUL” 2021, nr 3(18).

Latawiec Krzysztof, *Ewakuacja organów administracji ogólnej wyższego i niższego szczebla guberni lubelskiej w sierpniu 1914 r.*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2002, t. 2.

Latawiec Krzysztof, *Ewakuacja cywilnej administracji ogólnej szczebla powiatowego w guberni lubelskiej latem 1915 roku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2004, t. 1.

Myśliński Krzysztof, *Gmach Leonarda. Zamierzony klasztor sióstr miłosierdzia*, Kielce 2012.

Niebelski Eugeniusz, „Przesyłka” z Klimontowa do Rosji w 1904 r. *Z dziejów biblioteki klimontowskiego konwentu Ojców Dominikanów*, „Teki Komisji Historycznej KN KUL” 2021, nr 3(18).

Pająk Jerzy Z., Szczepański Jerzy, *Stolica regionu [w:] Kielce przez stulecia*, red. M. Maciągowski, Kielce 2014.

Paprocki Bogusław, *Zagadnienia urbanistyki Kielc w pierwszej połowie XIX wieku*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 1965, t. 3.

Pazdur Jan, *Dzieje Kielc 1864–1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1971.

Piotrowicz Dariusz, *Znana, zapomniana i nie poznana przestrzeń miasta – ulica Sienkiewicza w Kielcach*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5.

Sławiński Piotr, *Kształcenie młodzieży w Sandomierzu z lat 1815–1914*, Kraków 2013.

Staszyński Edmund, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim od powstania styczniowego do I wojny światowej*, Warszawa 1968.

Stępkowski Lech, *Kielce wojewódzkie. Opis historyczno-statystyczny miasta z 1829 roku*, Kielce 1999.

Szymczak Mieczysław red., *Słownik Języka Polskiego*, t. 3, Warszawa 1981.

Urbański Krzysztof, *Kielce w okresie powstania styczniowego*, Kielce 1984.

Internet:

<https://zabytek.pl/pl/obiekty/kielce-zespol-katedry-pw-wniebowzicia-najswietszej-maryi-panny>

<https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/szymon-czechowicz-1689-1775-artysta-malarz>

<https://culture.pl/pl/tworca/antoni-frackiewicz>

O autorze:

Łukasz Guldon – absolwent Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (kierunek filologia rosyjska) oraz Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (studia podyplomowe z zakresu archiwistyki). Starszy kustosz w Archiwum Państwowym w Kielcach w Oddziale Udostępniania, Informacji i Edukacji Archiwalnej. Sekretarz czasopisma naukowego: *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne*. Interesuje się zagadnieniami historii i archiwistyki XIX – XX w.

Łukasz Guldon (State Archive in Kielce)**A description of the Gubernial city of Kielce in 1867 in Kieleckie Wiadomości Gubernialne weekly newspaper**

Abstract: In the second half of the 19th century, following the administrative changes introduced by the Decree of 1866, the Kielce Governorate was established within the Kingdom of Poland and Kielce became its capital. As a result, by 1867 the city, which was a provincial centre, was becoming increasingly important in the region, recording a period of development. In that year, the Kieleckie Wiadomości Gubernialne weekly newspaper published information about Kielce, presenting a description of the Gubernial capital. It contains interesting data, such as the layout of the city's street network, a breakdown of the number of buildings, including sacred monuments, and their condition.

Keywords: Kingdom of Poland, Kielce gubernia, Kielce, Kieleckie Wiadomości Gubernialne weekly newspaper